

Is de landbouwstiel stresserend?

De Cuyper, N. & De Witte, H. (2002). *Stress binnen de Vlaamse land- en tuinbouw. Verkennende studie in het kader van het project Preventagri*, Onderzoeksgroep voor Stress, Gezondheid en Welzijn, Departement Psychologie: K.U.Leuven.

Tussen 1995 en 2000 verdwenen 11 000 Belgische landbouwbedrijven, waarvan meer dan 7 000 in Vlaanderen. Tegelijk gingen meer dan 11 500 arbeidsplaatsen verloren. De sector lijdt onder de elkaar in snel tempo opvolgende crisissen, die een aanslag zijn op het imago én op de financiële bedrijfsvoering. Het landbouwberoep is bovendien risicovol: cijfers van de International Labour Organization¹ plaatsen de landbouw bij de top drie betreffende arbeidsongevallen. Via sensibilisering, vorming en interventie moet het project Preventagri inspelen op deze veront- rustende trend, ondersteund door een onderzoek naar stress binnen de landbouw. Een neerslag van het Vlaamse luik van dit onderzoek vindt u in dit artikel.

Kwantitatief luik

Met de logistieke hulp van de Boerenbond en het Vlaams Agrarisch Centrum werden 1 500 vragenlijsten verspreid. Twee criteria werden gehanteerd. Een eerste vereiste was een evenwichtige man-vrouw verdeling, vermits mannen en vrouwen een specifieke stressproblematiek kennen. Daarnaast werd gestreefd naar een gelijke verdeling over de provincies. Vlaanderen wordt immers gekenmerkt door een streekgebonden landbouw. De landbouwactiviteit in de Kempen is bijvoorbeeld niet te vergelijken met die in de zandleemstreek.

Een centrale plaats werd toebedeeld aan de SPPN (Stress Professionel Positif et Négatif; De Keyser, 2001) met als *stressconcept* (De Keyser en Hansez, 1996) stress als antwoord van een individu op een potentieel stresserende situatie. Hierbij worden twee componenten van stress – gezonde of positieve stress (eustress) en ongezonde of negatieve stress (distress) – geïntegreerd.

Van de 1 500 vragenlijsten werden er 497 ingezameld, een respons van 33%. Meer mannen (60%) dan vrouwen antwoordden (40%), wat representatief is voor de man-vrouwverhouding in de landbouwstiel.

Vooraf dertigers zijn sterk vertegenwoordigd (42%), gevolgd door veertigers (30%) en vijftigers (14%). De jongste (10%) en de oudste (4%) leeftijdsgroepen komen beperkt aan bod. De representativiteit van deze verdeling, is moeilijk na te gaan. Populatiegegevens betreffen vooral bedrijfsleiders, niet hun echtgenoten, en hebben betrekking op de Belgische landbouwbevolking. In vergelijking met deze laatste groep, zijn er gelijklopende trends, die in onze steekproef worden uitvergroot: een ondervetegenwoordiging van jonge boeren en boerinnen, de sterkste vertegenwoordiging van de middencategorieën en ook de oudste groep blijkt in realiteit eerder klein.

Veruit de meeste respondenten zijn hoofd van een onderneming (59%). Dit beeld klopt quasi perfect met de (Belgische) realiteit: 60% van diegenen werkzaam binnen de landbouw, is bedrijfsvoorzitter (CLE, 2001). Ongeveer één op vier (25%) werkt onder het statuut van meewerkende echtgenote. De overige groepen – arbeiders (7%), mede-eigenaars (6%) en buitenhuiswerkenden (3%) – zijn zwakker vertegenwoordigd. Wanneer het duiden van trends als doel voorop staat, lijkt *deze steekproef voldoende goed* om hieraan tegemoet te komen.

Kwalitatief luik

Het kwalitatieve onderzoeksgedeelte werd opgesplitst in drie delen. Een eerste deel heeft betrekking op de *open vraag* (Hansez, 2001): 'Noem in het kader van uw werk drie probleemsituaties waarmee u wordt geconfronteerd'. Voor elk van de situaties dienden de deelnemers de graad van ervaren stress en de frequentie aan te duiden. Het tweede deel bestond uit *zes groepsdiscussies rond deze open vraag*: twee met landbouwers, twee met landbouwwomen, één groep was gemengd, in een laatste groep zetelden gepensioneerden. Ten slotte werden *16 individuele interviews* afgenomen. Het probleemgeoriënteerd interview nam de vorm aan van een persoonlijk gesprek, waarbij open vragen, vergelijkbaar met de groepsdiscussies, werden gesteld.

Bij de groepsdiscussies werden 29 mannen en 19 vrouwen betrokken. Tien van de 16 geïnterviewden waren mannen. Zowel de groepsdiscussies als de interviews moeten beschouwd worden als casestudies, waarbij niet de representativiteit of de achtergrondkenmerken van de deelnemers centraal staan, maar wel de 'in-depth'-benadering die in deze handelswijze naar voren komt.

De resultaten

Hebben landbouwers stress?

Tabel 1 en tabel 2 geven de items weer, geordend onder de schalen en volgens factorlading.

De meeste items op de *negatieve stressschaal* worden op eerder drastische wijze verworpen. Dit komt het sterkst tot uiting in item 12 ('Ik voel me misselijk'): 73% van de respondenten geeft aan dat dit nooit het geval is. Item 8 ('Mijn job is stresserend') daarentegen kan op de meeste bijval rekenen: 45% van de respondenten vindt dit regelmatig tot altijd zo. Precies dit item omvat de onderzoekskern en is in die zin van niet te onderschatten waarde. Ondanks de overwegend afwijzende houding ten opzichte van de items, mogen we niet vergeten dat de score aan de rechterzijde van de schaal nog steeds een aanzienlijk deel van de boerenbevolking omvat. Wanneer we item 12 en item 8, de

Tabel 1.

Negatieve stress: items, factorlading en frequenties.

Negatieve stress $\alpha = .87$		La- ding	Nooit of zelden	Soms	Regel- matig	Bijna altijd of altijd
10.	Mijn werk put mij geestelijk uit.	.751	40,1%	41,8%	12,3%	5,8%
8.	Mijn job is stresserend.	.736	11,0%	44,4%	32,7%	11,9%
2.	Ik kan mijn werk niet meer aan, het wordt mij teveel.	.711	45,9%	38,5%	12,5%	3,1%
6.	Door mijn job heb ik last van slapeloosheid.	.663	48,0%	36,5%	12,0%	3,5%
19.	Mijn job maakt me angstig.	.662	54,0%	29,0%	13,3%	3,7%
16.	Ik ben zenuwachtig op het werk.	.660	40,0%	43,1%	14,8%	2,1%
12.	Ik voel me misselijk.	.649	73,1%	20,9%	5,0%	1,0%
17.	Ik ben erg prikkelbaar.	.634	30,2%	54,0%	11,9%	3,9%
4.	Mijn werk demoraliseert mij.	.598	41,1%	42,2%	12,6%	4,0%
14.	Op het werk ben ik moe.	.595	34,9%	52,7%	9,3%	3,1%

Tabel 2.

Positieve stress: items, factorlading en frequenties.

Positieve stress $\alpha = .81$	La- ding	Nooit of zelden	Soms	Regel- matig	Bijna altijd of altijd
13. Mijn werk stimuleert me.	.737	3,5%	21,0%	53,3%	22,2%
15. Mijn werk is boeiend.	.718	3,3%	20,0%	43,2%	33,5%
9. Werken geeft mij grote voldoening.	.716	2,3%	17,3%	43,8%	36,6%
11. Ik ben energiek.	.692	2,3%	19,5%	46,5%	31,7%
1. Ik ben erg actief.	.645	0,4%	8,6%	40,2%	50,8%
3. Eenmaal op mijn werk, neemt mijn aandacht toe.	.561	3,4%	10,9%	44,4%	41,3%
7. Dankzij mijn job overtreft ik mezelf.	.546	27,9%	48,2%	20,3%	3,6%
18. Wanneer ik werk, vergeet ik de vermoeidheid.	.488	7,7%	39,4%	38,8%	14,2%

twee uitschieters, uit de analyse verwijderen, schommelen de percentages tussen 15 en 17%.

Bij de *positieve stressschaal* is het item 7 ('Dankzij mijn job overtreft ik mezelf') dat opvalt en wel in negatieve zin: 76% geeft aan dat dit nooit tot soms het geval is. Wanneer we dit item buiten beschouwing laten, schommelt het percentage respondenten dat zegt regelmatig tot altijd een positieve vorm van stress te ondervinden, tussen 53% en 91%. Dit betekent, negatief geformuleerd, dat 9 tot 47% nooit of hoogstens soms gestimuleerd wordt in en door het werk.

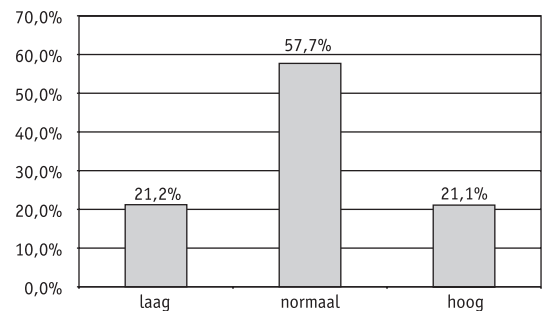
Wanneer we van itemniveau overgaan tot *schaalniveau*, dan is het belangrijk te accentueren dat *land- en tuinbouwers gemiddeld niet meer of minder stress hebben dan andere bevolkingsgroepen*. Deze vaststelling geldt zowel voor de positieve als voor de negatieve stressschaal. Let wel: het gaat om een vergelijking relatief ten opzichte van een normgroep, hiermee is niet gezegd dat landbouwers géén stress hebben.

De 'gemiddelde landbouwer' bestaat niet. De algemene resultaten laten hun ware betekenis pas dan zien, wanneer we het percentage landbouwers duiden dat onderhevig is aan een zeer laag of zeer hoog stressniveau en dat op beide schalen. Figuur 1 en figuur 2 bieden een samenvattend beeld.

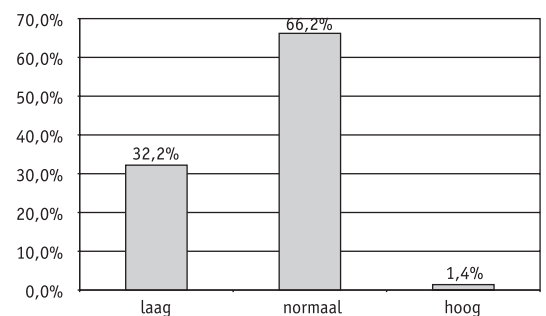
Wat betreft *negatieve stress*, stellen we vast dat 58% van de respondenten onderhevig is aan een nor-

Figuur 1.

Niveau van negatieve stress.

Figuur 2.

Niveau van positieve stress.

maal stressniveau. Iets meer dan één op vijf heeft een eerder laag negatief stressniveau, ongeveer evenveel een te hoog stressniveau. Bij de *positieve stressschaal* worden de gemiddelden nog sterker genuanceerd: *66% wordt op een normale manier gestimuleerd*. 1% situeert zich in de categorie met een hoge tot zeer hoge stimulatie. 32% kent echter weinig positieve stimulering. De meest uitgesproken risicogroep vormen die respondenten die hoog scoren op de negatieve schaal én tegelijk laag scoren op de positieve schaal (12% van de steekproef).

Wie heeft stress?

De *veertigers springen in het oog*: deze groep verschilt significant van de andere groepen. Liefst één veertiger op vier overschrijdt het normale negatieve niveau. Dit, in combinatie met lage positieve stresswaarden, maakt dat 15,3% zich profileert als risicogroep.

De *groep buitenhuiswerkenden is eveneens kwetsbaar*. Deze groep heeft een eerder beperkte ervaring met de mooie kant van het beroep. Vaak gaat het om vrouwen (71% van de groep) die een baan buitenhuis combineren met huishoudelijk én (eventueel) landbouwwerk. Het gevolg is dat zij meer dan één dagtaak vervullen. De mannen binnen deze groep oefenen het boerenberoep als nevenactiviteit uit. Dit betekent dat zij de negatieve kanten van het beroep volop ervaren, maar minder buffer opbouwen, juist omdat zij niet fulltime bezig zijn met het landbouwwerk.

Iets *meer vrouwen (23%) dan mannen (20%)* passeren het normale negatieve stressniveau, al is dit verschil statistisch niet significant. Vertaald naar risicopercentages, gaat het om 13,7% van de vrouwen, ten opzichte van 12% mannen. Het verschil moet sterk gerelativeerd worden, omdat het mede te wijten is aan het grote percentage mannen dat zich in het laagste negatieve stressniveaus plaatst.

Laten we dit topic afronden met een positieve noot: *arbeiders* vormen een te benijden groep in die zin dat bij hen het mooie van het beroep overheerst. Dat zij niet in eerste instantie verantwoordelijk zijn voor de – financiële en administratieve – bedrijfsvoering, speelt een belangrijke rol.

Wat zijn de belangrijkste stressbronnen?

Uit analyse van de open vraag blijken de *administratieve en financiële belasting de boosdoeners*. Niet minder dan 78% van de respondenten haalt de administratie aan, voor het financiële zakt dit naar 41%. In mindere mate komen de maatschappij (18%) en de ruimere politieke omgeving (17%) naar voren. *Vrouwen (27%) en veertigers (20%) kenmerken zich door een extra stressor: de organisatie van het werk*. Opmerkelijk is dat deze twee groepen, en dit geldt in sterkere mate voor de veertigers dan voor de vrouwen, elke stressor meer intens én meer frequent ervaren.

Wat maakt een stressor tot een stressor?

Deze vierde vraag werd uitgespit door de betrokkenen aan het woord te laten. We belichten de twee belangrijkste stressoren. Stellen dat alleen het teveel aan administratie stresserend werkt, is te eenvoudig. Het is *een netwerk van deadlines en complexiteit dat het papierwerk tot stressbron maakt*. Opvallend is dat *mannen* klagen over de strakke deadlines – interfererend met de drukke periodes eigen aan de wissel van de seizoenen – en het tijdgebrek dat zij ondervinden om de administratie nauwgezet op te volgen. *Vrouwen* daarentegen halen de complexiteit aan. Anders dan mannen zien vrouwen de administratie wel als een verrijking: de administratie maakt het werk leerrijk en interessant en biedt een afwisseling op het fysieke werk. Belangrijk lijkt ook dat landbouwers, mannen en vrouwen, eerder wantrouwig staan tegenover de afhandeling van de administratie. Zij ervaren weinig wederkerigheid, in die zin dat ze vooral gewezen worden op hun plichten. Ze hekelen het foutgericht denken van de ambtenarij. Toch kunnen landbouwers wel degelijk het nut van een uitgebreide administratie inschatten.

Daarnaast worden de *financiële besommingen* het sterkst aangehaald, evenwel zonder dit concreet te illustreren met persoonlijke ervaringen en anekdotes. Ook hier zijn er accentverschillen naar geslacht. *Mannen* praten over de lage prijzen, de stijgende kost en het grote werkvolume tegen een beperkt inkomen. Daarnaast voelt men zich onrechtvaardig behandeld in vergelijking met andere bevolkingsgroepen zoals allochtonen en leerkrach-

ten. *Vrouwen* benadrukken de sociale aspecten: armoede, de gevolgen voor het familiale leven. Ook zij vergelijken met andere bevolkingsgroepen. Hierbij wordt niet de onrechtvaardigheid belicht, maar wel de aanvaarding en het bewustzijn ervan. Vrouwen wijzen meer op de risico's verbonden aan zware investeringen. Misschien denken ze daarbij aan de gevolgen op familiaal vlak.

Uitingsvormen van stress en hoe de landbouwers ermee omgaan?

Alle deelnemers wijzen erop dat *stressgevoeligheid sterk individueel* bepaald wordt. Naar uitingsvormen toe onderscheidt men drie componenten. Op *fysisch* vlak komen rugpijn en hoofdpijn steevast naar voren. Het *psychologisch* vlak wordt opgesplitst naar een cognitief (vergeetachtigheid) en een affectief niveau (stemmingswisselingen). Op *gedragmatig* niveau komen meer of juist minder eten en meer roken frequent voor. Ook verdoken vormen van agressie ten opzichte van kwetsbare groepen zoals kinderen, bejaarden en dieren werden meermaals genoteerd.

Hoe men met stress omgaat, blijkt een moeilijk te beantwoorden vraag; de overgrote meerderheid wijst op het feit dat werken de beste remedie is en blijft. In die zin ligt het antwoord in de lijn van de intuïtieve verwachtingen en sluit het aan bij het gezegde: '... en de boer, hij ploegde voort'.

Besluit

Naar de toekomst toe verdient het aanbeveling een aantal van deze eerste verkennende antwoorden verder uit te klaren en te *vertalen naar beleidsmatige interventies*, waarin zowel de landbouwer, de landbouworganisaties, de overheid als de maatschappij zich kunnen vinden. Een eerste vereiste is dat men de *landbouwproblematiek benadert vanuit de tradities, waarden en gewoonten van de landbouwstiel*.

Een andere belangrijke waarde is het *vrijheidsgevoel en de daaraan gekoppelde zelfredzaamheid*. Bij elke interventie moet men zich afvragen of de vrijheid van de landbouwers niet in het gedrang komt. In het verleden werd te vaak gepoogd een

acute financiële noodsituatie op te lossen, zonder veel aandacht voor het verhogen van persoonlijke of sociale resources. De overheid, maar ook de landbouworganisaties, kunnen hierop inspelen door extra inspanningen te doen om te voorzien in accurate, up-to-date informatie over het economische klimaat.

Misschien nog belangrijker dan het voorgaande is om de *roep naar erkenning te valoriseren*: landbouwers zien zichzelf als 'een uitstervend ras', electoraal onbelangrijk. Het werk van meewerkende echtgenoten zal zeer binnenkort formeel erkend worden, door het socialezekerheidsstelsel volledig en op termijn zelfs verplicht toegankelijk te maken. Dit is echter niet gericht op dé landbouwer, maar op elke zelfstandige. Het is even belangrijk de landbouwer zelf in de schijnwerper te zetten en wel op een positieve manier.

Het is overigens *niet zo dat we uitsluitend in de richting van de overheid kijken* wanneer het er op aan komt problemen op te lossen. Ook *landbouwers* moeten een bijdrage leveren, waarbij oude tradities in vraag kunnen en moeten worden gesteld. En ook de *maatschappij*, gepersonaliseerd in de *consument*, speelt een belangrijke rol. De consument eist een landbouw gericht op ecologische duurzaamheid. Dit heeft alle kans van slagen, wanneer de consument deze nood in zijn koopgedrag tot uiting brengt. De consument is wel bereid meer te betalen voor 'convenience', maar niet voor de surplus van ecologisch verantwoord voedsel. Concreet: ecologische duurzaamheid kan alleen bereikt worden wanneer ook aandacht besteed wordt aan sociale duurzaamheid.

Nele De Cuyper
Departement Psychologie
K.U.Leuven

Noot

1. 2002, <http://www.ilo.org>.

Bibliografie

Centrum voor Landbouweconomie (CLE). Ministerie van Middenstand en Landbouw (2001). *De Belgische land- en tuinbouw in een notendop*. Brussel: Agrinfo.

- De Keyser, V. & Hansez, I. (1996). Vers une perspective transactionnelle du stress au travail: pistes d'évaluations méthodologiques. *Cahiers de Médecine du Travail*, 33(3), 133-144.
- De Keyser, V. (2001). *Changements organisationnels, stress des employés, et satisfaction du clients: émergence du concept du flexibealth*. Rapport Intermédiaire. Liège.
- Hansez, I. (2001). *La validation du WOCCQ: vers un modèle transactionnel du stress et du contrôle de l'activité du travail*. Thèse de doctorat non publiée. Université de Liège: Liège.
- International Labour Organisation (2002). Afgehaald van het internet. <http://www.ilo.org>.
- Schrooten, L. (Red.) (2002). *Land- en tuinbouw in Vlaanderen. Feiten en cijfers*. Brussel: Vlaams Informatiecentrum over Land- en Tuinbouw (VILT).
- Vlaamse Onderzoekseenheid Land- en Tuinbouweconomie (VOLT) (2001). *Landbouw, tuinbouw en visserij in Vlaanderen. Feiten en cijfers 2001*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap: Administratie Land- en Tuinbouw (ALT).